

Iskolánk állapota, a Ratio, Educationis és a Norma Regia.

Mária Terézia megszabadulván a spanyol örökösödési háboru gondjaitól, figyelmét az oktatásügy országos rendezésére fordította. A rendezés előmunkálata azzal kezdődött, hogy 1762-ben leiratot küldött az erdélyi iskolák ügyében, melyben a következő kérdésekre kér feleletet: minden erdélyi iskolák, kollégiumok, akadémiák és gimnáziumok szorgalmasan vizsgálta meg s tegyenek alapos és gyors jelentést azok állapotja felől és hogy miféle művészetek és tudományok taníttatnak azokban, miket kellene és lehetne az ottani nép szükségéhez képest tanítani, mennyire elégségesek e végre a létező alapok, mik ezek és mily eszközök lennének még szükségesek. Az egyházi tanács aug. 21-én tette meg jelentését a következőkben: „Két nagyobb iskolánk van, melyekben a falusi (triviális) iskolák után latint és grammatikát tanul az ifjuság: Tordán és Kolozsvárt. Utóbbiban theologia is taníttatik, az ó- és újszövetség megértetése végett a zsidó és görög nyelv alapjai, továbbá: a filozófia egy része: a logika, fizika, metafizika, olykor a mathezis, földrajz, csillagászat és ékesszólástan, alsóbb osztályokban a grammatika. Ezek célszerű tanítására: alkalmas helyre lenne szükségük Kolozsvárt; több tanítóra és tankönyvre; tanítók és tanulók részére több önfentartási mód, mert alapjaik: a piaci nagytemplom, boltok, dézma, fejedelmi adományból birtfalvaik, pénzen szerzett házaik, óvári és piaci iskolájuk, nyomdájuk 1716–1718-ban elvették. Amely házakat azután szereztek s ahogy lehetett, átalakítva, ma iskolának használnak, azok a tanítóknak, tanulóknak, könyveknek szűkek, száanalomra méltók, mert nekik más alapítványuk nincs, mint 8 mázsa ú. n. nemes-só, amit a kolozsvári kollégium a kolozsi sóbányából kap, két sütőház, mit két kegyes adakozótól bírnak, melyek jövedelme az iskola fenntartására sem elegendő. Iskolájuk a hívek adományából áll fenn, amit évről évre kéregetnek össze s ami még szükséges, tanítóik kézimunkájukkal keresik meg annyira, hogyha iskolájukat s tanítóik életmódját nézi a vizsgáló, csodálkozni fog, hogy van közöttük valami tudomány”.

Állapotuk ez őszinte feltárása után remélték, hogy a királyné segíteni fog rajtuk. Ehelyett azonban 1764 aug. 24-én a gubernium útján ezt a választ kapták: minthogy felterjesztésükből kitűnt, hogy Erdélyben elég számos iskola van, sőt theologiai oktatás is, ahol az ifjuság magát kimívelheti, nem

szükséges, hogy az ifjuság külföldi egyetemekre menjen tanulni s ezért, amint más fejedelmek nem engedték meg alattvalóik ifjainak tanulás végett az ő birodalmába jövetelt, ő felsége szintén megtiltja, hogy az ifjuság külföldre menjen tanulni. 1764 szept. 11-én közölte a gubernium jelentéstétel végett a királyné aug. 24.-i leiratát, hogy a nem-katholikusok számára Erdélyben egyetemet akar állítani s minthogy erre alap kell, tegyenek jelentést, hogy gondolják e tervet megvalósíthatónak. A ref. és unitáriusoknak e felszólításra közösen s 10 év múlva megismételt felszólításra Agh István püspöknek külön adott jelentését l. a *Tanárképzés* c. fejezetben.

A kérdések, melyekre a királyné feleletet kért, ezek voltak: Hol minő tanintézet van? Hány tanító s kik azok? Mit s milyen tankönyvekből tanítanak? Van-e könyvtár? Mennyi alapjuk van? Hány a tanulók száma? Miből fizetik őket? Mik lennének a teendők?

Agh püspök feleletét szükségesnek tartjuk közölni, mert iskolánk akkori állapotát híven mutatja. „A kolozsvári unitárius kollégiumban tanítatik az egyetemes hittan az egyháztörténelemmel, a filozófia. mathesis, logika, zsidó, görög és német nyelv; ezenkívül az alsóbb osztályok az elemi osztályig. A hittan tanára a püspök, aki minthogy jelenleg a filozófia tanzéke üres, ezt is tanítja. A 3 nyelv tanára Fejérvári Sámuel pap. A hittani előadásokban alap a szentkönyv a Vulgatakiadás szerint s minden hitvallás magyarázóit, amennyiben a szentírás szövegével nem ellenkeznek. Különösen használtatnak azon írók, akiknek művei a *Bibliotheca fratrum Polonorum* c. nyomtatott gyűjteményben megjelentek. Külön eléadatik a néhai Szent-Ábrahámi M. püspök *Systema Universae Theologiae Christianae* c. műve az ő és a hittan mostani tanára jegyzeteivel világosítva, azonkívül *Conspectus articulorum fidei* a mostani püspöktől, végre a *Catechesisek* és *Hitvallások* többnyire kéziratban. A filozófiában az újabb filozófusok művei: Newton, Locke, Wolff, a logikában Baumeister és Gravesande, az arithmetikában Clausberg. A hittanár fizetése 180 mfrt, a filozófia és nyelvek tanáráé 80 frt. Ennek azonban nincs állandó alapja, hanem pártfogóktól gyűl össze évről-évre, de ritkán egészen, amiért is saját munkájukkal és gazdálkodással kénytelenek magukon segíteni. Az unitáriusoknak a kir. kamarai kincstárból járó közalapja nincs. Amit régen a nemzeti fejedelmek kegyes adományából birtak, az elvétetett. Azóta tanítók és tanulók nagyrészen önköltségen tartják fenn magukat. A tanulók száma mintegy 300. A könyvtár nem nagy, kegyes pártfogók alapítványából s különböző módon gyűlt, újabb könyvek szerzésére semmi alap és költség nincs. Felügyeletére

a tanulók közül választanak ki olyant. aki az alsóbb osztályokban tanít és arra alkalmas, de fizetése nincs". Ezek után a feleletek után a püspök elmondja még, hogy iskolánk a köz szolgálatára mindig hasznos férfiakat nevelt s e feladatot még jobban teljesíthetné, ha elégséges és állandó alapjaink lennének, melyekből a tanárokat kellően fizetni s a többnyire szegény tanulóinkat segélyezni tudnák. Ez esetben jobban meg lehetne választani a tanárokat s kötelességeik teljesítésére jobban rászorítani. „A királyi kegyelem és kegyesség mindezeknek módját találhatja s hatalma teljességéből eszközölheti, hogy mind a tanárok, mind a tanítványok igyekezőbbekké legyenek“.

A királyi kegyelemnek azonban kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy „ariánus“ tanárok és tanulók segélyezésére gondoljon.

Mária Terézia 1751 aug. 19. rendeletével megtiltotta kath. gyermekeknek más felekezeti iskolákba való küldését és felvételét. Ezt a rendeletet 1764 augusztusában, 1769-ben és 1777 július 29-én megismétli, minthogy minden tilalom ellenére is megtörtént, hogy kath. gyermekeket prot. iskolákba küldtek s felvettek. 1764-ben felállítja a székely határőr-ezredet. Nagyon sok kellemetlenség származott ebből a püspökre, igazgatóra és a tanulókra is, akik székelyföldről jöttek. Soknak a tanulását megakadályozta. Akik pedig tanultak, azokat kiforgatta vagyonából, amit a katonaságnak kellett átadni. A katonai albumba beírt székely tanulóknak, ha a papi pályára akartak menni, az igazgatótól kapott bizonyítványt be kellett mutatniok a katonai hatóságnak, amely engedélyt adott arra, hogy egyházi pályára menjenek. De az egyházi felsőség csak akkor rendelheti ki az ilyent egyházi szolgálatra, ha reversalist ad arról, hogy minden ingatlan vagyonáról maga és utódai nevében a második székely határőr-ezred számára örökre lemond s minden jogot átenged testvéreinek és vérrokonainak, hogy ezek pénzen megváltsák s őt teljesen kielégítsék. A konzisztórium megpróbált enyhíteni e helyzeten úgy, hogy ha papok és mesterek, akár maguk, akár utódjaik, a katonai szolgálatra visszatérnek, javaikat és ingatlanaikat visszaválthassák. Sok baj volt az útlevelemmel is. 1783 nov. 6-án (Fasc. VI. 293.) Lázár tanár kihirdeti a „katonasághoz conscriptus székely tanulóknak“, hogy akiknek nincsen passusok az ezredtől, haladéktalanul menjenek haza megszerezni, mert nem bocsátja be őket addig előadására, míg útlevelemüket nem mutatják be. Különben a katonai pályán unitáriusok boldogulása ép olyan nehéz volt, mint polgárin. Pálffy Mózes, a keresztúri iskola későbbi felügyelő-gondnoka. inkább elhagyja a katonaságot, hol nem tud

haladni, sem hogy religióját elhagyja, inkább koldulni megy. (Ker. Magvető, 1908. 30.)

Iskolatörténeti szempontból legfontosabb mozzanat Mária Terézia korában a *Ratio Educationis* kiadása. Bár a protestánsokat nem kötelezte, mégis a kor iskolaügye felett való általános tájékozódás céljából részletesebben kell foglalkoznunk vele. A köznevelés a 17. században két irányra szakad. Magyarországon a katolikus vallás az uralkodó, Erdélyben a protestáns. Ez adja meg az iskolázásnak is jellemző vonását, A 18. század jellemző vonása: az iskolaügy politikai jelentőségének felismerése. Az 1715. évi 74. és 1723. évi 70. törvény-cikkek kimondják a király legfelsőbb felügyeleti jogát az iskolák és alapítványok felett. Később, Mária Terézia alatt, mind általánosabbá válik az iskolaügynek, mint politikumnak kezelése. Ez magyarázza a statisztikai adatok gyűjtését, mellyel a királyné első ízben nyúl bele a protestáns iskolák életébe. S ez magyarázza a *Ratio* kiadását is.

A közoktatás a *Ratio* előtti régi rendszerben a nyugalom és maradiság állapotában van. A népoktatásban, nagy hiányok és fogyatkozások mellett, semmi tervszerűség nincs. A közép- és felső oktatást a katolikusoknál a 17. században a jezsuiták, a 18.-ban ők és a jezsuiták látták el. Iskoláik rendszere: 3 grammatikai osztály felé emelkedik a poezis és retorika, ehez csatlakozott kezdetben 3, később 2 éves filozófiai tanfolyam, ehez a 4—5 éves theologiai kar. Az oktatás főcélja alul a latin, felül a scholasztikus filozófia. Görögöt keveset tanítottak. 1734-től fogva helyet foglal az egyetemes történelem is.

A protestánsok közép- és felső oktatása a 17—18. században, intézetek szerint, változatos. Minden iskolának sajátosan kiemelkedő jellemző vonása van. Ez a protestantizmus alapelvéből foly. Tanulmányi rendjük azonban alapvonalaiban nem sokat különbözik a jezsuitákétól, amint hogy a Melancton—Sturm-féle rendszerek között sem volt lényegbeli különbség. De szegénységük miatt a filozófiai tanfolyamba szorulnak bele nemcsak a filozófiai, hanem a theologiai tanulmányok is. A kath. iskolákkal megegyezik tanulmányi rendjük abban, hogy itt is főtárgyuk a latin grammatika és retorika, a kollégiumokban a görög és héber; különbözik abban, hogy nagy helyet foglalnak el a vallástudományok és ének. Ez a helyzet mozdulatlanul hosszú ideig: az iskola általában nem tartott lépést a haladó korral. Csak itt-amott látszik valami kicsi mozdulat: új tárgyak kerülnek be, pl. történelem, földrajz. A pietizmus hatása pl. az, hogy némely helyeken (Besztercebánya, Győr, Pozsony) az elemi iskolákból kidobták a latin elemeit.

Bekerül a számtan is 1743 óta rendes tantárgyként. A 40-es évektől kezdve hatni kezd a német racionalizmus is. Tanítani kezdik a természeti és nemzetközi jogot (*jus naturae* és *j. gentium*), Aristoteles és Ramus helyett Descartest.

Ez az iskolázás képe, mikor Mária Terézia hozzá kezd az oktatásügy rendezéséhez s kibocsátja a *Ratio Educationist* 1777-ben.

Teljes címe: *Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. Szerzője Ürményi József kancellariai tanácsos. Korszakos jelentősége abban áll, hogy ebben valósult nálunk először az állami közoktatás gondolata, melynek intézését a királynő felségjognak és politikumnak nyilvánította; és egységesen szervezi meg az egész közoktatást alulról föl az egyetemig és átmenetet és összefüggést létesít az egymás fölé helyezkedő fokozatok között. A nevelés célja: a felvilágosodott abszolútizmus gondolatkörében engedelmes, hű és hasznos polgár nevelése. Ezért sok új tárgyat vesz fel, de a fenyegető túlterhelés miatt ezeket hasznosságuk szerint három csoportba osztja: mindenkinek szükséges, mindenkinek hasznos, csak némelyeknek szükséges, vagy hasznos tárgyakra, ami más szóval azt jelenti, hogy vannak fő-, mellék- és rendkívüli tárgyak. A másik csoportba sorolja a történelmet és földrajzot, a harmadikba a görögöt, tértant, jogismeretet és kísérleti természettant. Középponti helyet foglal el a latin, „a második anyanyelv“, melynek nemismerése „az elhanyagolt nevelésnek legbiztosabb jele“. A görög rendkívüli tárgy a grammatikai iskola II—III. osztályában. Az élőnyelvek közül csak a német főtárgy, a magyar a többi hazai nyelvekkel együtt melléktárgy. Az anyanyelven kívül két más nyelvet kell megtanulni. Magyar helyeken a németet és tótot, német helyeken a magyart és tótot, tót helyeken magyart és németet. A magyar nemzeti vonás csak a hazai történelem és földrajz tantervében jut kifejezésre. A tanulmányi rendet a protestánsok iskoláira is kiterjeszti, hogy ezzel is biztosítsa „a tudományok tárgyalásának egyöntetű formáját“. De a protestáns rendek nem ismerték el érvényességét.

A *Ratio* szerint az iskola szervezete: legalsó tagozat az 1—3 tanítós elemi iskola, ehez csatlakozik a 3 osztályú grammatikai iskola, majd a 2 osztályú gimnázium s felébe a királyi akadémia a maga filozofiai és jogi tanfolyamával. Ezt a rendszert betetőzte a kir. tudomány-egyetem. E rendszerben az akadémia nem tiszta felső szakiskola, mert az akkori magyar felfogás szerint a jogtudomány elemeinek ismerete volt a közéletben szereplő nemesség általános műveltségének a fokmérője. A 3 tanítós városi iskola (= a későbbi polgári iskola)

az iparosoknak és kereskedőknek való. A polgári elem és köznemesség részére való a grammatikai iskola és folytatása: a gimnázium. Ennek két rendeltetése van: előkészít a felsőbb tanulmányokra és az alsóbbrendű közigazgatási és gazdasági pályákra. A felső, u. n. akadémiai tagozat célja nincs tisztán kitűzve és elhatárolva. Nincs pontosan megállapítva az akadémia filozófiai tanfolyamának és az egyetem filozófiai karának viszonya. Tulajdonképpen mindkettő előkészít a theologiai, jogi és orvosi tanulmányokra, holott a kettő feladata és szervezete lényegesen különbözött. E rendezetlenség oka az, hogy a filozófiai tanulmányokat még mindig csak előkészítőnek tekintették s önállóságukat az egyetem másik három karával szemben még nem ismerték el. E rendezetlenség következménye volt az, hogy az egyetem a gimnáziumot végzett tanulót is felvette, a filozófiai tanfolyamot végzettet is, de utóbbinak előbivel szemben nem nyújtott semmi előnyt.

A tanterven a hasznossági elv vonul végig. Ez főként a latinnál nyilvánul. Azért kell tanítani, mert a közigazgatás, igazságszolgáltatás, törvényhozás, a tanítás és tudomány nyelve s a műveltek között az érintkezés legalkalmasabb eszköze. Gondoskodik arról is, hogy a használatos *stilus curialist* megtanulhassák. A klaszikus irodalom lélekmívelő hatásáról, melyet a német neohumanizmus fejt ki, a Ratio nem tud semmit. A gimnázium alsó tagozata (a grammatikai osztályok) megtanítja a közönséges latin beszédet, a felső, az u. n. humaniora-osztályok az elegans latint.

A felvilágosodás minden vonása kiütözik a Ration. A filántropisták közvetlen hatása látszik abban, hogy szervezi a testi nevelést oly korban, mellyel minden európai államot megelőzött. Jelentősége és hatása nem volt nagy, mert újításai nagyrészen papiron maradtak. Megvalósításukra nem voltak meg a szükséges előfeltételek. Fináczy szerint „egészen önálló és eredeti mű, rendkívüli szervező képesség, a közönséges mértéket meghaladó alkotó erő, széleskörű európai műveltség és mélyreható pedagógiai belátás egyesülnek benne”.¹

Ha ezt a tantervet a reformátusok 1769. évi tantervével összehasonlítjuk, lényegben való egyezés mellett sok és mélyreható különbséget állapíthatunk meg. Lényegileg egyezik a rendszer felépítése és a latin, mint a tanulmányok központja. De amit a Ratio 5 évre szorít, mialatt lehetetlen mindazt megtanítani, arra a ref. rendszer 8 évet szán. A Ratio sok reális ismeretet ölel fel, de épen ezért nem lehetett jó humanus iskola; viszont a humaniorák s a rövidebbre szabott idő miatt reális irá-

¹ Fináczy: Az újkori nevelés története, Budapest, 1927. 341. l.

nyúnak sem volt kielégítő. Az öt év nem elég arra, hogy a két klasszikus nyelven kívül még két élő nyelvet megtanuljanak s viszont ezek a reális tárgyaktól annyi időt vontak el, hogy ezekből alapos ismereteket nem szerezhettek. Nemzeti szempontból ma kifogás alá eshetik az, hogy a hazai történelmet csak a világtörténelem keretében tanítja s nem sorozza a mindenkinek szükséges, hanem csak a hasznos tanulmányok közé, viszont a német a szükségesek között van. A magyar nem rendszeresen, nyelvtanilag, hanem csak gyakorlatilag tanítatik. Azt is kifogásolhatni, hogy a hazai jogismeret nincs még az „általában hasznosak” között sem. Minthogy a gimnáziumba lépés ideje a 10 év, az is hibának látszik, hogy a 13 éves fiúnak a reál, a 15 évesnek a tudományos pályák között kellett választani, tehát igen korán. A felső tagozaton az órák és tantárgyak beosztása „az akkori időt meghaladó és példányszerű.” A Ratio két célt tűz ki: a humanust és reálist s egyiket sem éri el. A ref. rendszer egyet, a humanus műveltséget s azt igyekszik megközelíteni.²

A ref. tanterv kimondja, hogy minden kollégiumnál legyen *tanvezető* tanár (paedagogiarcha), ki ellenőrizze, hogy a magán- és köztanítók közül a jók több évre megtartassanak, ami nálunk csak több mint 70 évvel azután valósul az 1841. évi tantervreformnál, habár már azelőtt ismételten felmerül a szűksége. A felső, vagy akadémiai fokon három tanár működik: a theologia, filozófia és filologia tanára. A tógába beöltözött a tanári kar, vagy legalább a tanvezető jelenlétében vizsgálják meg s aláírásuk köteles nyilatkozni, hogy egyházi, vagy világi pályára készül-e, mert utóbbiak segélyt nem kapnak. A négy deáki osztály két részre oszlik: a három első az egyik, a negyedik a másik. A három elsőben a bölcsészeti és nyelvészeti tantárgyakon kívül csak a katechetikát tanulják, a három év letelte után vizsgát tesznek s csak a *jóelőmenetelűek bocsátatnak fel a tisztán theologiai negyedik osztályba*. A többiek mindaddig alul maradnak, míg jó specimeneket mutatnak. A deákok céljuk s képességeik szerint szabadon választhatnak az órákban. A világi pályára készülőket nem kötelesek a zsidót és görögöt, a zsidó antiquitasokat és concionandi methodust járni. Nálunk sokkal később jő ez a bifurkáció. Minden évben „ösztönzésül” legyen közvizsga. Ennek a tervnek előnyei a multtal szemben, hogy a reális ismereteket bővebben veszi fel s a tudományok mellé azok történetét is előírja. Helyes elv, ma sincs megvalósítva. A terv ajánlja a kihívó versenyt (pro-

² P. Szathmáry Károly; A Bethlen-főtanoda története.

vocatio). Az „olvasni és írni tanulók osztályában“ az az utasítás, hogy a tanító „írva olvastasson“.

A kormány sok meddő kísérletezés után belátta, hogy az ausztriai iskolai rendszert főleg a német nyelv okozta nehézségek miatt nem lehet az erdélyi katolikus iskolákra ráerőszakolni. Arra a gondolatra jött tehát, hogy a Ratiót kellene itt is alkalmazni. A kancellária felszólította tehát a katolikus bizottságot, hogy gyakorlati tanférfiak bevonásával adjon véleményt, hogy vajjon a Ratio alkalmazható-e az erdélyi iskolákban s esetleg milyen módosításokkal? A katolikus bizottság, melynek előadója Mártonfi József, néhány hét alatt elkészítette munkálatát, melyet József 1781 május 16-án hagyott jóvá s melynek teljes címe: *Norma Regia pro scholis Magni Principatus Transilvaniae Josephi II. Caesar. Aug. Magni Principis Trans. iussu edita 1781. Cibinii*. Az egyházak már aug. 7-én megkapták azzal a rendelettel, hogy alkalmazniok kell. A Norma a protestáns iskolákat is a katolikus bizottság felügyelete és ellenőrzése alá helyezi.

II. József ugyanakkor rendelkezett, hogy a katolikus bizottság helyett, mely eddig a katolikus ügyeket intézte, a *három felekezettől* egy új bizottságot alakítsanak, mely mindhárom felekezet tanügyére felügyeljen. Ámde a reformátusok és lutheránusok hosszas küzdelmet fejtenek ki a Norma ellen, amellyel addig húzzák, halasztják az életbeléptetést, míg a császár figyelmét háborus gondjai elterelik az iskolaügyről s a dolog abba marad. Az unitáriusok nem csatlakoztak a küzdelemhez, hanem csöndben, de nem aggodalmak nélkül életbeléptették. Örvendtek, hogy csöndben élniök adatott. Másfelől remény élhetett a szivökben ama beszélgetés emlékeiből, melyet Agh püspök folytatott a korregens Józseffel. De hogy nem aggodalmak nélkül történt az életbeléptetés, mutatja az a meghívó, mellyel a repr. konzisztórium Torockay Mihályt 1781 nov. 5. Főtanácsra hívja: előrebocsájtja, hogy a gubernium elrendelte, hogy a Norma szerint folyjon a tanítás. A konzisztórium azonban abban oly dolgokat tapasztal, „melyek szent religiónk elenyészése nélkül köztünk nem introdukáltathatóknak látszanak“ s olyan fontos, „hogy egész communitásunknak jövődöbéli boldog, vagy boldogtalan sorsa forog rajta“; azért a konzisztórium magától nem ereszkedik bele, azt többek ítélete és consensusa nélkül feladni nem meri, ha valamit változtatni akarnak de *introducenda nova docendi methodo*, az legyen többek consensusából“. (Biás id. m. 74.) Ilyen lelkiállapotban vezették be a Norma szerinti tanítást.

A reformátusok felírnak a rendelet ellen, felfejtven, hogy a tanterv bármilyen módosítása mellett is kútfeje marad a sé-

relmeknek, de József megmaradt azon szándéka mellett, hogy egyformaságot hozzon a tanítás ügyébe. 1782 máj. 15. elrendelte, hogy kifogásaikat pontonként terjesszék a literaria commissio elé, melynek elnöki tiszte alól az erdélyi r. kath. püspököt felmenti; elnököljön a kormányzó, vagy valamelyik katolikus tanácsos, akit a kormányzó kinevez. A reformátusok véleményt kértek a főgondnoktól, a kollégiumoktól s újabb felterjesztésükre a király 1784 ápr. 28-ról azt írja, hogy érvelésükből nem látja, hogy a tanterv ellenkezne a törvényekkel; utasítja a főkormányzókat, hogy a felekezet dogmai kérdéseibe ne avatkozzék, de legyen gondja, hogy a tanítás egysége, mely már az egész monarchiában be van vezetve, Erdélybe is bevezetessék. Egyben rendeli, hogy a főkormányzó, négy bevett vallásfelekezet tagjai közül — ezzel egyik sérelmünk orvosoltatott — kinevezett alkalmas férfiakkal tartson tanácskozást a tanulmányi ügyek elé gördülő akadályok elhárítására. Ezek az akadályok kétfélék: az igazgatásra, tanítók kinevezésére vagy a végrehajtásra vonatkozó, melyek fejedelmi jogok és tanácskozás tárgyául nem szolgálhatnak, hanem csak ezek: községi, városi triviális iskolákat kell-e állítani, hány gimnázium kell s hová és milyen tankönyvek: a felsőbb iskolákban a theologia kivételével egyenlő rendszer legyen. A közvetlen felügyelet jogát meghagyja, de a főfelügyeletet a főkormányzó gyakorolja, mint a király képviselője. A tanítók választásának jogát meghagyja, de a megerősítés a főkormányzóké. A szünidők rövidítendő. Az alapítványok kezelését meghagyja, de a jövedelmek hováfordításáról jelentés teendő. A főkormányzó 1784 jun. 22-én a rendelet végrehajtása céljából a bizottság tagjait kinevezte s a tanácskozás idejéül jul. 4-ét tűzte ki Szebenben. Részünkről a bizottság tagjai P. Horváth Ferenc, Sárosi Sámuel világi, Lázár István és Almási Ádám egyházi részről.³

P. Horváth Ferenc naplójában így örökíti meg a tanulmányi bizottság tárgyalását: Ő felsége „próbálja” minden országaiban „az egyforma taníttatásnak” módját felállíttatni. Ezért leküldi a Norma Regiát, melyet a guberniumból maguk közül rendelt commissio hosszasan tárgyal, „de az különböző vallásoknak állapota sokakban különböztvén, aszerint felállíttatását épen lehetetlenségnek repraesentálják. Erre Ő felsége némely részeiben változtatván bizonyos pontokra vélemény kidolgozására a négy recepta religiokból két-két saecularist és két ecclesiasticust a guberniumtól választatni s concertationis

³ Török István: A kolozsvári ev. ref. Collégium tört. 281—282. l. szerint tagok: Suki László, P. Horváth Ferenc és Lázár István.

commisiot rendeltetni parancsol Szebenben". „Az proponált Normát előttünk tartottuk, az Ő felsége által előnkbe adatott punctumokat concertáltuk s két rendbeli consessusunk után az köztünk forgott difficultások iránt megállított véleményünket felküldöttük... Mi részében hagyatik helybe, ezután tudjuk meg... Megjegyzésre való dolog, hogy igen szép csendesen és miden toleranciával mindenik religio feladattatott terheit, reflexioit felvettük s egyeztünk, melyhez képest nem épen négy hétig tartó sessiózás alatt azon nehéz munkát minden reménység felett elvégeztük".

A Norma Regia az erdélyi iskolák igazgatásának új korszakát vezeti ki. A Norma szerint ugyanis az állam érdeke követeli, hogy az iskolai közigazgatás az egész országban egyenlő legyen. Ezért elrendeli, hogy „a tanulmányoknak ezen új rendszere azoknak az iskoláknak is szabályul és mihez tartásul szolgáljon, melyeknek fenntartói a katholikustól eltérő hitvallást követnek". A vallás ügyében törvényes jogaikat és kiváltságaikat nem érinti, „azonban az oktatás módszerére, a tanulmányok anyagára, a tanárok alkalmazására, az erkölcsi nevelésre, az igazgatás alakjára és az iskoláknak és a nevelésnek egész politikai rendjére vonatkozóan ebben az új rendszerben megállapított irányadó szabályokat ők is egyformán követni tartoznak". A Norma Regia már pusztán megjelenésével is ellenkezik II. József uniformizáló politikájának vezérelvével, a birodalmi egység és központosítás gondolatával. A Ratio és a Norma szervezeti kérdésekben azonosak; de a Norma tantervében és utasításaiban fegyelmezési és igazgatási eljárásával majdnem teljesen önálló. Sajátos magyar szellem annyi sincs benne, mint a Ratióban. Alapelve a felvilágosult abszolútizmus államfilozófiája: a közboldogság alapja az ifjúság helyes nevelése, melynek irányítása és szabályozása a fejedelem joga. A főkülönbség a kettő között a tantervben van. A Ratio túlterhelt tanulmányi rendjét jelentékenyen redukálja. Rendeseknek csak ezeket tartja meg: vallás, latin, magyar és világtörténelem, hazai és egyetemes földrajz, számtan és szépírás. Minden egyéb kiszorul, vagy rendkívüli tárggyá lesz. A görög tekintetében azonban túlmegy a Ration, mert beviszi mind az 5 osztályba heti 2—2 órával. A németet nagy haszna miatt a fejedelem iránti hódolatból is tanulni kell. A német és magyar nem külön tantárgy, hanem a latinnal kapcsolatban kell tanítani. Hangsúlyozza az irodalmi műveltség nevelő értékét, az izlés nemesbítését és a kérdezés művészetét. A Norma középiskolája a német felvilágosodás eszmekörében gyökerezik. Sokkal erősebben hangsúlyozza az irodalmi nevelés esztétikai céljait, mint az utilitarius Ratio.

Ez lett volna az első rendelet Erdélyben, mely a protestáns iskolák törvényekben gyökerező autonómiáját érintette. De nem lépett életbe. Valószínű, hogy II. József figyelmét a háborus viszonyok terelték el a tanügyi egyenlősítés végrehajtásától. Iskolai ügyekről ugyanis ezután nincs többé szó, csak annyi, hogy az iskolákat az 1784/85. isk. évben még meghagyja régi állapotukban, de oly feltétellel, hogy a következő évben életbeléptetik az új rendszert. És ugyanez időben megjelent a német nyelv használatát előíró rendelet.

József felfogása szerint az egész oktatásügyet az állam érdeke szabja meg. Az államérdek pedig: egy egységes, központosított szervezetű abszolút monarchia a német nyelvvel. Józsefet sok oldalról támadták a németesítés vádjával. Azt hisszük, nem egészen jogosan. A felvilágosodás történelemellenes eszmevilágával telített lelke előtt nem a német, magyar, vagy a román állott, hanem egy leegyszerűsített, mechanizált, racionális államgépezet egységes szerkezettel, melynek céljaul a közboldogságot tűzte ki, tekintet nélkül a történelmi erőkre és hatalmakra. Rossz pszichologus volt, de népeit boldogítani akarta, azok akarata ellenére. Szerinte cél: a közjó, melyet munkálni kell történelmi elfogultságoktól mentesen a nemzeti és vallási viszonyokra való tekintet nélkül.

József iskolai politikája tekintetében anyjának abból a gondolatából indult ki, hogy az iskola politikum. De egy más gondolatot is csatolt hozzá. Azt, hogy az iskola a leghatásosabb eszköz arra, hogy azonos gondolatot és érzületet oltson az ifjúságba. S ő ezt akarta elérni: a gondolkodás egyformaságát, amit ő a nyelv és vallás tekintetében sokfelé tagolt ország uralkodója, mindennek halálos ellensége, ami nem gyakorlati és nem hasznos, a végső elérendő célnak tartott. A Norma Regia egyenlő elveket kíván a katolikus és protestáns ifjúság részére. Olyan új rendszert állít fel, amely az erdélyi vallási törvényeket nemlétezőknek tekinti. A nevelés vezetését az uralkodó legkiválóbb jogának tartja, miből következik, hogy semmit sem lehet megengedni, amit az uralkodó nem tud, vagy nem akar. A nevelés vezetését és felügyeletét hatóságokra bizza (gubernium és a tanulmányi bizottság — *comissio rei litterariae*), melyek az ő nevében kormányoznak s melyektől az egész iskolaügy függ úgy, hogy kivétel nem lehet sem nemzeti, sem vallási tekintetben. A vallás ugyan érinthetetlen, de az oktatás, tantárgyak, tanítók alkalmazása s az iskola egész berendezése a Norma Regia szerint kell hogy történjék. Csoda-e, hogy az ev. főkonzisztórium e rendszert összeegyeztethetetlennek mondotta, a református meg éles harcot kezd ellene.

A Ratio is, a Norma is, habár nem nyertek alkalmazást, mégis jó hatással voltak a felekezeti iskolákra, már csak azért is, hogy a már régóta szunnyadó iskolai kérdésekbe egy kis mozgást vittek bele s felkeltették az érdeklődést az oktatás ügye iránt. 1785-ben felállítottak Erdélyben is a kerületi tanfelügyelőségek. Ez időben történik a népoktatás átalakítása is, mikor a régi falusi latin iskolák „nemzeti” népiskolákká alakulnak át, melyekbe kiméletlenül sürgette a német nyelv behozatalát. 1786-ban az „egyetemet” leszállította akadémia vagy liceum rangjára, melynek élére nem kell gavallér igazgató (gróf Csáky főispán), „aki többnyire semmit sem ért a tudományhoz s csak zavart okoz, hanem tanárokból kell választani, akik mint máshol is mindenütt rendre váltsák fel egymást”. Mert — mondja — míg ott a teológiai tudományok taníttatnak, felsőbb iskolának nem tekinthető s nem is volt soha az, hanem csak akadémia (Jakab E. Kolozsvár tört. III. 423. 429.).

Mária Terézia iskolaügyi politikájának három kidomborodó jellemvonása van: az iskolaügy országos rendezése, a katolizálás és németesítés. Ő az első, aki a közoktatásügyet országosan rendezni akarta. A Ratioval oly mértékben szólott bele a felekezetek iskolaügyébe, aminek előtte nincs párja. Hű és következetes volt vezető elvéhez: az iskolaügy politikum. Egységesítő és németesítő célt szolgált azzal, hogy a katolikus iskolákba az ausztriai tanulmányi rendszert akarta bevezetni a beküldött német tanárok és tanítók által.

József átvette anyja iskolaügyi politikájának elveit a katolizálás kivételével.

Az 1790—91. évi kolozsvári országgyűlés a le nem tárgyalt ügyek előkészítésére 7 bizottságot küldött ki. Ezek között a tanügyi bizottság teendőjéül tűzte: a mindkétnemű ifjúság nevelésének és oktatásának módja és a szépművészetek üzésére, a szükséges nyelvek művelésére és egy tudóstársaság felállítására megkivántató eszközöknek a megválasztása. A bizottság tagjaiként kinevezett 22 egyént azzal, hogy ezekből 9 tagból álló bizottság alakítandó, amely Kolozsvárt fogja üléseit tartani. A bizottság 1793 elején ült össze.

A közoktatási bizottság elnöke gróf Esterházy Nepomuk János, tagjai: Mártonffy József, br. Hadadi Wesselényi Farkas, gróf Hallerkői Haller József, Rosenfeld Frigyes, Tartler János, Cserei József, Szathmári Pap Mihály, a kolozsvári ref. kollégium theol. professzora és Pákei József, az unitárius kollégiumban a logika, metafizika és erkölcsi filozófia tanára. Előadó Mártonffy, jegyző Pákei. A bizottság javaslatát a köznevelés rendszere, egy nyelvművelő társaság és a cenzura köré csoportosítja. A javaslatból nem lett törvény, de rendkívül

érdekes megfigyelni, hogy a 3 nemzet és 4 bevett vallás országában miként módosulnak azok a közoktatási kérdések, melyeket Mária Terézia 1777. évi *Ratioja* óta a magyar közvéleményben felvetődtek s József *Norma Regiá-jában* az erdélyi protestáns körök oly heves ellenzéssel fogadtak. E felekezeti bizottságban a 4 vallás legkiválóbb képviselői, a kor műveltségi színvonalán álló tudós elmék foglaltak helyet. S mondhatjuk, hogy javaslatuk az akkori Erdély közoktatási közvéleményének kifejezése, összegezése azoknak a kívánságoknak, melyek a lelkekben éltek s az ország közoktatási politikájának alapjául szolgálhattak volna. S mutatják azt is, hogy a tényleges iskolai rendszer és állapotok milyen távol álltak a lelkekben élő eszményektől. A köznevelés célja: erényes, jó erkölcsű és művelt tagokat nevelni a társadalom részére. A vezető elv, melyből a munkálat kiindul, ez: „Erdély politikai rendszere gyönyörű változatosságot mutat az egységben és egységet a változatosságban“. Az egység azt kívánja, hogy a tanulmányok rendje, felosztása, tanfolyama minden iskolában egyenlő legyen — általános körvonalaiiban. A nemzetek különbsége meg azt, hogy *mindenki a magáét teljesen* megtanulja. A vallások különbsége azt, hogy mindenik felekezet maga igazgatja magát, maga kezeli alapjait.

A tervezet sűrűn emlegeti az *educatio rationalist*, de nem azt érti rajta, amit mi, hanem az egész nemzet egységes nevelését. Józseffel szemben az *általános tankötelezettséget* kivitethetetlennek mondja, sőt törvénnyel akarja eltiltani gyenge tehetségű gyermekek tudós iskolába küldését. Ez a nemesség, a rendi társadalom szava önző érdekei védelmében. A latint a falusi iskolákból kidobja. Egészen modernül hat, mikor megszervezi a polgári iskolát alsó osztályában az anyanyelvvel, feljebb magyar városokban német, szász városokban magyar a tanítás nyelve. A grammatikai iskola ötosztályú (3+2). De hiba, ha csak latint tanítanak benne, mert nyelvek tanulása csak annyiban helyes, ha az „anyai nyelv művelését foglalja magában“. Mennyire modernül hangzik ez, mikor a *Ratio* szerint a latint a latinnal, József szerint a némettel kell tanítani. A német a magyar és székely nemzet iskoláiban *rendkívüli tárgy*, a magyar is a szászokéiban. *Minden nyelvet az anyai nyelv segítségével kell tanítani.* Az anyanyelv tanítására *chrestomathiát* ír elő. A *humaniora*-osztályok célja: a gondolatok szép kifejezése kötött vagy kötetlen beszédben, de a tanulókat nem kell kínozni versek készítésével. A filozófiai tanfolyam három éves. A tanulmányok rendje úgy állapítandó meg, hogy az átmenet egyik felekezet kollégiumából a másikéba lehető legyen. Az utolsó évben az esztétika mellett elő-

írja a magyar irodalmat. Nagy súlyt helyez a tanárképzésre. *Seminariumokat* szervez s *paedagogicát* ír elő azoknak, akik nevelők akarnak lenni, mert tudni és tanítani tudni két különböző dolog. És minden kollégium állítson *pedagógiai könyvtárt*.⁴

Ebből a tervezetből sem lett törvény.

A teljesség kedvéért említsük meg még a Ferenc alatt 1806-ban megjelent *Ratio Educationis publicae totiusque rei Literariae*-t is, melyet az irodalom *II. Ratio* néven ismer. Nem új alkotás, hanem a régi *Ratio* alapos átdolgozása s elsősorban tanterv-revizió. Szerkesztője a magyarországi 1790—91. évi országgyűlés tanulmányi bizottságának megbízásából Szerdahelyi György. Életbeléptetése, miként az elsőé, nem alkotmányosan, hanem királyi rendelettel történt. Mívelődési eszménye az elsőé. De nagyon alaposan megrostálja az első zsűfolt tananyagát. Nemzeti szempontból fontos újítása, hogy a magyar nyelvet a rendes tantárgyak közé iktatja s a németet az önként jelentkezők részére írja elő. De mostohán kezeli a magyart, mert tanítását a latinhoz kapcsolja, tanítására módszeres utasításokat nem ad s a tankönyvről is megfeledkezik, holott a többi tárgyaknál mindezekről gondoskodik. A latin megtartotta középponti helyzetét. Az I. *Ratio* tárgyai közül elmaradnak a rendkívüli tárgyak a görög kivételével, de ez a felső tagozatra szorul, továbbá a magyarországi latinság, mint külön tantárgy, a kettős könyvvitel és az újságolvasás. A Ferenc rendőrszellemű kormányzásának megfelelően szigorítja a fegyelmi szabályokat, tiltja színházak, vendéglők látogatását, feléleszti a karcert. Az I. *Ratio* nagyvonalu és emelkedett szellemű koncepciójától elmaradt ugyan, de az az előnye, hogy követelményei könnyebben megvalósíthatók, ezért teljes mértékben életbelépett s 1848-ig szabályozta a r. katolikus közoktatást s kétségtelenül hatással volt a protestáns iskolákra is.

9. fejezet.

Az alkotmány és vallásszabadság helyreállítása.

József öccsének és utódjának jutott az a történelmi hivatás, hogy a nemzetet kibékítse az uralkodóval azáltal, hogy helyreállította az alkotmányt. Lipót is vallotta teljes meggyőződéssel József eszméit, de lényegesen más volt a módszere. Nem a fejedelmi abszolútizmus híve, hanem a megegyezés. az alkotmányos törvényhozás útjának a keresője. Tisztelője a tör-

⁴ Dr. Gál Kelemen; Az 1791. évi országgyűlés közoktatásügyi bizottsága. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1929.

ténelmi jogoknak, melyekkel József állandóan a legélesebb ellentétben állott. Rousseaut és Montesquieut követi, kiknek az a felfogása, hogy boldogság az országnak, ha alkotmánya van s ahol nincs, a kormány érdeke, hogy megalkossa. „Nehéz dolog — írja ő — egy néppel meggyőződése ellenére jót tenni, mert lehetetlen, hogy a kormány, vagy a legfelvilágosodottabb miniszter is jobban tudja, hogy mi hasznos egy nemzetnek s mi van javára, mint maga a nép és képviselői. Az alkotmányok megszentelt szerződések, melyeket csak a nép és uralkodó egyetértésével lehet változtatni anélkül, hogy jogtalanságot követnének el“. Mintha a magyar országgyűlés és vármegyék hangját hallanók! Ilyen nézetű uralkodó egyenesen születve volt arra, hogy az országnak a régi alkotmányát visszaadja.

És milyen éles ellentét van a lelkeket uraló szellemben nyugaton és nálunk. A francia forradalomban a fellázadt nép a régi formákat, melyek fejlődésében akadályozzák, összetöri s lerombolja a hidat, mely múltjával összeköti. Nálunk II. József, az uralkodó, semmisíti meg a régit, a nemzet akarata ellenére. Halála előtt a maga emelte épületet kénytelen lerombolni, hogy a régi kövekből a nemzet újra építhesse.

Lipót nevéhez fűződik az 1791. évi magyarországi t. c., mely jelentőségét és időszerűségét még mai iskolaügyi küzdelmeink közepette sem vesztette el teljesen. És az 1791. évi erdélyi 53—59. évi törvénycikkek. Ezek jelentősége abban áll, hogy a vallásszabadság, mely eddig királyi kegyelmi ajándékkul osztogatott, ismét a törvényhozás tárgyává lett. A türelmi rendelet, bármily áldásos volt nálunk Erdélyben, elvileg mégis sérelmes, mert csak királyi ajándékkul nyújtja azt, amit Dávid Ferenc és János Zsigmond korszakos működése következtében törvény biztosított. Midőn az 1791. évi 53. t. c. a vallásszabadságra sérelmes rendeleteket hatályon kívül helyezte, a Lipót diplomája által biztosított törvényes állapot feléledt.

Lipót uralkodását azzal kezdette, hogy Kolozsvárra országgyűlést hívott össze, amely 1790 dec. 21-től 1791 aug. 9-ig tartott. Kedvező jelek között indul a tanácskozás. Mindjárt első ülésében azt határozta, hogy „hazánk és nemzetünk dicsőségére más nemzetek helyes példáját követve a jegyzőkönyvet hazai magyar nyelven írják s kinyomatják, az udvarral latinul leveleznek.“ Az ugyanakkor Pozsonyban üléselő magyar országgyűlés jelentékeny befolyást gyakorolt az erdélyire, ami természetes is volt. Hiszen a cél ugyanaz volt: visszaállítani a régi alkotmányt s biztosítékot szerezni aziránt, hogy az utolsó évtized tapasztalatai ne ismétlődhessenek és hogy a négy bevett vallás jogai megerősíttessenek. Ez az országgyűlés az előterjesztett vallási kérdésekben a francia forradalomtól be-

vezetett új korszellem magaslatán állott. Megerősítette a négy bevett vallás egyenjogúságát és szabadságát. Érvénytelennek mondotta a türelmi rendeletet a bevett vallásokra, minthogy azok szabadsága országos törvényekkel van megalapítva és a vallásszabadság a túrt vallásoknak is meg van adva. Kimondta, hogy a katolikusoknak is legyen külön saját konzisztóriumok, mint a protestánsoknak és megszüntette a gubernium katolikus bizottságát, amely nem alapult törvényen. Megszüntette a normális iskolákat s az iskolákat és alapítványokat az illető konzisztóriumok hatásköre alá utalta. Megszüntette a katolikus püspök alatt álló könyvvizsgáló bizottságot s kötelezte az egyes konzisztóriumokat, hogy saját cenzorokat állítsanak fel. Megengedte az egyházi büntetések bevezetését korszerű reformmal, a külföldi egyetemek látogatását. Biztosította az egyházakat, hogy ezután egyházi javak soha be nem vonatnak. A Lipótféle diploma ellenére a protestánsoktól elvett s jövedelemmel együtt a katolikusoknak adott templomokra nézve, hogy a keserűségek elkerültsenek, a jelenlegi állapotot fenntartotta, de kimondták, hogy jövőben egy vallásnak sem szabad a másikat birtokában zavarni s minden egyház jogosult templomokat, tornyokat, iskolákat építeni és fenntartani annyit, amennyit szükségesnek tart.

Ez volt az a pont, melynél az unitáriusok hevesen ellenmondottak s rámutattak arra, hogy templomaik elvételével sértve és károsítva érzik magukat és követelték, hogy az egyes vallások igényeit megvizsgálják s a legközelebbi országgyűlésre előterjeszszék. „Hosszadalmas tárgyalások után, — mondja Teutsch (id. m. 237.) — melyek az unitáriusokat nem tudták engedékenységre bírni, igényeik a felekezeti bizottsághoz utasítottak, hogy az megvizsgálja és a legközelebbi országgyűlésre javaslatot tegyen”. P. Horváth Ferenc naplójában így örökíti meg e kérdésről folytatott vitákat: Az országgyűlés vége felé „nem kisebb vetélkedéssel és csaknem üstökvonással s némelyik által félig-meddig kardrántással” folytatták a vallási sérelmek orvoslását. „Én is ezen vészes gyümölcsben kóstolni feltételem ellen kételenítettem, hivatalom kényszerítvén, hogy a föld poráig s utolsó állapotig vitt elrongáltatását és nyomattatását az unitárius vallásnak tehetségem szerint orvosolhassam”. Különösen br. Jósika Antal türelmetlen fellépését rójja meg. A vakbuzgóság annyira ment, — úgymond — hogy lehetetlen volt elismertetni kinek-kinek igazát. A régi törvényeknek új erőt kívántak adni, de észrevették, hogy az igazságot kereső fejedelem körül gyanúsító környezet volt, mely elgáncsolhatta volna s ezért az új törvényhozását elhalasztották; csak néhány pontot írtak cikkelyekbe, a többire bizottságot rendeltek.

A vallásváltoztatás és hatheti vallásoktatás kérdését a régi szabadelvű törvények szellemében oldották meg. Az átlépést egyik vallásból a másikba minden akadály nélkül megengedték. E szabadsággal ellenkező minden törvényt hatályon kívül helyeztek, különösen III. Károly és Mária Terézia azon rendeleteit, melyek a katolikus vallásból való átlépést apostasiának bélyegezték és büntetéssel sújtották. És II. Józsefét (1782 máj. 22.), mely a hatheti vallásoktatást a katolikus pap által előírta azoknak, akik a kath. egyházból ki akarnak lépni. De ennél a pontnál heves vita fejlődött ki. Jósika kijelentette, hogy ők a vallásváltoztatás büntetlenségét a katolikusra nézve soha el nem fogadják, legfeljebb azt, hogy mint apostasia ne büntetessék. A ref. gróf Teleki, egyike a leghiggadtabb vezetőszónokoknak, kifejtette, hogy az állam a vallási pártok felett áll s lelkiismereti kérdések s így a vallásváltoztatás, nem világi bíró elé tartoznak. Wesselényi minden zajt túlharsogó hangon éles szarkazmussal mondta: minthogy a katolikus felfogás szerint a kath. egyházból kilépő megkapja büntetését a pokolban, igazságtalan lenne azt itt is büntetni. Cserei okoskodása szerint a jogegyenlőség elvéből következik, hogy minden vallást alapelveiben védeni kell. A kath. egyház a kilépést büntetendőnek tartván, a jogegyenlőség követeli a büntetés kimondását. Wesselényi erre azt mondta: olyan katolikus, aki ki akar lépni, már nem katolikus; őt kilépni nem engedni, olyan kényszer, mely ellenmond a vallásszabadságnak. Mikor Cserei erre azt válaszolta, hogy épen azt akarják megakadályozni, hogy ez a szabadság ne csábítson a vallásváltoztatásra, különben pedig a püspök hozzájárulása nélkül semmibe sem egyezhetnek bele, olyan zaj támadt, hogy a tanácskozást félbe kellett szakítani. A bizottság javaslatát végül is elfogadták, de a katolikusok különvéleményt jelentettek be s kívánták, hogy az udvarhoz felterjesszék.

A vegyes házasságok kérdése, melynél az előterjesztés az volt, hogy az eskető pap tetszés szerint választható, szintén felzaklatta a kedélyeket. Itt sem tudtak megegyezni. Ellenmondás nélkül mentek határozatba: vegyes házasságból született gyermekek szüleiket nemük szerint követik, kölcsönös reverzális nem érvényes. Mindenki saját vallású lelkészt hívhat minden egyházi ténykedésnél. Házassági dispencziót harmadnegyedízi rokonságig adhatnak a protestáns püspökök és konzisztóriumok, de taxák nélkül. A vegyes házasságok vitás kérdését még egyszer elévették, még pedig a gubernium jelenlétében. De a katolikusok nem akarták elismerni a protestáns papoktól kötött vegyes házasság érvényességét s a katolikus egyházból való kilépést. A protestánsok azt vetették szemökre,

hogy a többi felekezet felett uralkodni akarnak, azokat elnyomni s rámutattak, hogy mivel a szavazás rendek és nem vallások szerint történik s mivel a rendek elfogadták, az már törvény. A rendeknek törvény szerint igazuk volt, midőn vonakodtak a katolikusok különvéleményét az udvarhoz felterjeszteni, mert csak a rendeknek volt meg az a joga, a vallásoknak nem. De belenyugodtak, hogy a cikket egyelőre ejtsék el s a döntést egy későbbi országgyűlésnek tartásuk fenn. Azonban kifejezetten hangsúlyozták a jegyzőkönyvben, hogy a katolikusoknak nem szabad valakit büntetni, vagy zaklatni, ha kilép, vagy a házasságot protestáns pappal áldatja meg.

1744 óta az országgyűlés határozatait a korona jóváhagyta. Néha az is megtörtént, hogy változtatásokat tett, amelyek aztán megint országgyűlés elé kerültek, amely rendszerint elfogadta azokat. Így az 1791. évi országgyűlés 64 cikkelye között a vallásiakat következő módon állapította meg az 1792. évi országgyűlés:

53. c. A négy bevett vallás a kegyelmes Lipót-féle hitlevélben megerősített hazai törvények erejénél fogva — miután azokat a cikkelyeket, amelyek a r. katolikus vallás sérelmére voltak az 1744. évi újabb törvények 6. és 7. c. már eltörölték — jogaik és szabadságaik, valamint szabad gyakorlásuk egyenlőségében továbbra is meg fognak maradni, az ezzel ellenkezőleg kiadott rendeletek ellent nem állván.

54. c. Ő szent felsége kegyelmesen biztosítja az egyes vallásokat, hogy a kegyes alapítványokat az alapítók szándékához és óhajához képest fogják kezelni és más vallások alapítványaival nem fogják összevegyíteni, épségben maradván a kir. felség felügyeleti joga, mely őt ezekre nézve megilleti.

55. c. A testvéri szeretet és bizalom örökké tartó összhangjának eszközlése és ezáltal a haza köznyugalmának az állandósítása végett a rendek őfelségének kegyes beleegyezése mellett közös akarattal határozták, hogy a templomok, tornyok, harangok és a belső plebániai telkek ama vallásfelekezeteknek a kezén maradjanak, amelyeknek birtokában jelenleg vannak, megfizetvén a némely vallásfelekezeteknek már megígért vagy odaítélt és még meg nem adott kárpótlásokat, egyszersmind annak kijelentésével, hogy ellent nem állván az Appr. Const. I. r. I. cím, 7 cikkelyének a rendelkezése, egyik bevett vallásfelekezetnek sem szabad ezentúl soha a másoknak a templomait vagy tornyait és plebániai telkeit bármi cím alatt elvenni és elfoglalni és hogy a négy vallás mindegyike egyházainak és ezek kegyurainak szabadságában álljon bárhol, t. i. a szabad királyi, a kulcsos- és a mezővárosokban, továbbá a ma-

jorokban és falukban, valamint bármely más helyen minden akadály nélkül templomokat, tornyokat és iskolákat építtetni, amiképen az egyes vallások rendeit a jelen cikkely erejénél fogva, biztosítják aziránt, hogy a négy vallás bármelyikének jelenleg tényleges birtokában levő, valamint a jövőre is bármely időben szabadon építendő templomok, tornyok, harangok, cíntermek, fő- és középiskolák használatában senki sem fogja őket háborgatni.

56. c. Bármely bevett felekezetnek a vallásos könyveit úgy a jelképieseket, mint a hittudományiakat szabad legyen egyik vallásnak a másikra való befolyása nélkül nyomtatni és az ilyen vallásos könyvek nem esnek a könyvbíráló-bizottság vizsgálata alá, hanem az ezekre való felügyeletet egészen a püspököknek, illetőleg az egyes vallások egyházi tanácsainak tartják fenn, (mindamellett, azzal a határozott kikötéssel, hogy az érdekelteknek súlyos felelőssége alatt valamely bevett vallás kisebbitésére szolgáló, csípős vagy gúnyolódó kifejezéseknek a könyvekbe való beiktatását meg ne engedjék.)

57. c. A gyermekek szülei nemét követik, az ezzel ellenkező szerződésnek semmi ereje nem lévén.

58. c. A négy bevett vallás bármelyike lelkészeinek szabad az egyik vallás lelkészének a másik hivatalába való befolyása nélkül a saját vallásához tartozó betegeket megvigasztalni, a halálra előkészíteni, a szentségeket kiszolgáltatni, a halottakat eltemetni.

59. c. Ő szent felsége ebben a nagy fejedelemségben a ref., ág. és az unitárius valláson levőket az ő hitelveik szerint megengedett rokonsági ízekre, ú. m. a harmadik és negyedik ízre nézve a felmentés kérésének a szükségessége alól egyszerismindenkorra feloldja, a r. katolikusok önmagukra nézve az eddigi gyakorlatban maradván meg.

Ezek szerint az 53. t.-c. ünnepélyesen kimondja a négy bevett vallás jogegyenlőségét s hatálytalanoknak jelenti ki az az ellen kiadott rendeleteket. Az 54-ik szerint a kegyes alapítványok az alapítók szelleme és akarata szerint használandók, más vallások alapítványaival össze nem keverhetők és a felség főfelügyeleti joga meghagyatik. Az 55. t.-c. megoltalmazta az egyházakat jelenlegi birtokukban — ez válasz volt az unitárius egyház által a század elején elvett javak visszaadását kérő beadványokra — és jogot adott a bevett vallásoknak mindenütt templomot, tornyot, iskolákat építeni s ezekben, valamint a harangok, temetők, kollégiumok és gimnáziumok használatában soha ne zavartassanak. Az 56. t.-c. szerint minden egyház vallásos könyveit szabadon kinyomtathatja, de más egyházak megsértését kerüljék. Az 57. t.-c. szerint vegyesházasságból

származó gyermekek szülőiket nem szerint követik, a reverzálisok érvénytelenek. Az 58. t.-c. szerint a négy bevett vallás papjai híveiket mindenütt felkereshetik s nyújthatják az egyház vigasztalását. Végül az 59. t.-c. a ref., luth. és unitárius egyházaknak házasságoknál a harmadik és negyedik rokonsági ízekre a felmentés jogát megadja egyszersmindenkorra, a kath. egyházakban marad az eddigi szokás.

Ezzel egyházi téren a régi törvények és jogegyenlőség egy csapással helyreállított.

Az országgyűlés a jövőről, a le nem tárgyalt ügyek további intézéséről úgy gondoskodott, hogy hét ú. n. rendszeres bizottságot választott. Ezek között az „egyházi biztosság” teendője: a felekezetek között felmerülő viszályok, amennyiben templomok, iskolák, tizedek stb. elvételére vonatkoznak, melyek a Lipót diplomája kiadása óta történtek. Ez elé utaltatott az unitárius egyház kérelme az elvett javak visszaadásáért. A litteraria deputatio teendője: készítsen tantervet mindkét nemű ifjúság iskolái részére s tanácskozzék oly eszközökről, hogy lehetne a szabad művészeteket emelni, a magyar nyelvet mívelni és tudós társaságot alkotni.

Ezen az országgyűlésen az unitáriusok ügye három ízben került szóba. Mindjárt a dec. 21. első ülésen felolvasták az unitárius vallásbeliek „főgondviselőinek” P. Horváth Ferenc és Torockay Mihálynak a kérését, hogy az egyik ítélőmesteri állást unitáriussal töltsék be, mert törvény szerint őket illeti. A kérésre a választ akkorra halasztották, mikor az elnök be fog iktattatni. Ujabb felszólalásra végeztetett, hogy noha kérésük törvényes, mivel az ítélőmesteri székek már betöltettek, ezuttal kérésüknek nem tehetnek eleget, de üresedés esetén azon lesznek, hogy az unitáriusok közül alkalmas személyek felvé tessenek. Szentpáli Elek meg a ref., luth. és unitárius vallások részéről azt kifogásolja, hogy az egyesített görög püspöknek szék adatott az országgyűlésben s megbizóinak se superintendense, sem kollégiumai királyi levéllel meg nem hivattak. Fontosabb azonban az „unitárius atyafiak” ama kérése, melyet az 58. ülésre adtak be s melyben 15 pontba foglalt okok alapján azt kérik, hogy minden fő, polgári és kamarai, vármegyei, széki, városi hivatalokra a Lipót diplomájában meghatározott számmal bocsáttassanak oly módon, hogy ha az unitáriusokat illető helyeken üresedés esik, azokra csak unitáriusok választassanak. Az Alvinczi-féle resolutio azon tétele, hogy ha „alkalmas személyek az unitáriusok közül nem volnának”, nem hozható fel, mert az nem diploma, hanem csak válasz, melynek törvény- és diplomaereje nem lehet. Aztán hivatalokra alkalmas vagy alkalmatlan voltukról soha meg nem próbáltattak.

Az 1656. 24. t.-c. szerint, ahol bármely bevett vallás dolga fennforog, mindenik bevett vallásból egyenlőszámú személyek ítélete kivántatik, különben az ítélet nem törvényes. Ellenkezik a hazai törvényekkel, a geometrica proportio színe alatt megbontaná a vallások jogegyenlőségét s mások jussában részesülni. Hiszen a három nemzet egyenlő szabadsága sem azok számától függ. Még a vármegyék és székek is utasításul adták követeknek, hogy a sérelem megorvoslását sürgessék s az ország jegyzőkönyvébe való beírását meg is nyerték. A rendek elismerték a kérelmezők törvényes jogát s ígérték, hogy adandó alkalommal tekintetbe veszik. A 77. ülésen az unitárius vallásu királyi hivatalosak és követek azt kérték, hogy a vármegyék, székek, vidékek és taxális helyek közönségétől az országgyűlésre ne 2—2, hanem 3—3 követ küldessék, mert országgyűlésen a vallások jussát és szabadságát illető dolgok is előfordulván, a 3 különböző vallásból 3 követ küldése szükséges. Az országgyűlés elfogadta ezt az érvelést s előbbi határozatát így változtatta meg.

10. fejezet.

Küzdelem az elvett javak visszaszerzéséért.

Az egyház a 18. század folyamán, 1716-tól 1789-ig, számos jelentékeny sérelmet szenvedett és olyan veszteségeket, melyeket soha többé ki nem tudott épülni. Ezek orvoslását Agh püspök 1774-ben siker nélkül kérte. Később, 1782 jul. 31-én Pákei József tanuló útján ismételten kérték. II. József 1784 aug. 14-én a Főtanáccsal 8482. gub. sz. a. közölt rendelettel az 1693-ban ígért 5000 frt kifizetését elrendelte, ami meg is történt. De egyéb panaszaival a státust elutasította. Ezért az 1790. évi felsőrákosi zsinat határozta, hogy „mind az egyeseken, mind a vallásunkon és közönségünkön esett sérelmeket, de olyanokat, melyeket bizonyítani lehet, az esperes és inspektor kurátor több értelmes emberekkel írja össze, az egészet foglalja össze a repr. konzisztórium s adja be az országgyűléshez”. Erre a lépésre az indította a zsinatot, hogy II. Lipót királyi szavával és hittel ígérte a Lipót diplomáján esett sérelmek orvoslását. S az ország rendei is fő tárgyul a politikai és vallási szabadság s az alkotmány helyreállítását tűzték ki.

A főkonzisztórium panaszát két törvényes okra alapítja. Egyik az, hogy az Approbaták és Comp. Constitutiók a lelkiismeret szabadságát és a vallásegyenlőséget biztosították. A másik: az 1691 dec. 4. diploma e szavai által: *in causa receptarum ibidem religionum, templorum, scholarum, parochia-*